

AYŞE BUĞRA • İktisatçılar ve İnsanlar

AYŞE BUĞRA yüksek öğrenimini Kanada'da tamamladı ve McGill Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nden doktora aldı. Halen Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde öğretim üyesi ve Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu merkezinin kurucu başkanlarından biri. Uzmanlık alanları: iktisadi düşünce tarihi ve iktisat metodolojisi, karşılaştırmalı sosyal politika, gelişme iktisadi. Kitapları: *Reading Karl Polanyi for the 21st Century: Market Economy as a Political Project* (Kaan Ağartan ile birlikte derleme, Palgrave Macmillan, 2007); *21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak*, İletişim Yayınları, 2009); *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika* (2008); *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru* (Çağlar Keyder ile birlikte derleme, İletişim Yayınları, 2007); *Sosyal Politika Yazıları* (Çağlar Keyder ile birlikte derleme, İletişim Yayınları, 2006); *Devlet - Piyasa Karşıtlığının Ötesinde* (İletişim Yayınları, 2000); *İslam in Economic Organizations* (TESEV/Friedrich Ebert Vakfı, 1999); *State, Market, and Organizational Form* (Behlül Üsdiken ile birlikte derleme, Walter de Gruyter, 1997); *State and Businessmen in Modern Turkey* (State University of New York Press, 1994; Türkçesi: *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yayınları, 1995); *İktisatçılar ve İnsanlar* (Remzi Kitabevi, 1989; İletişim Yayınları, 1995); *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika* (İletişim Yayınları, 2008). Ayrıca akademik dergilerde ve derleme kitaplarda yayımlanmış çeşitli makaleleri bulunuyor. Ayşe Buğra, Karl Polanyi'nin *Büyük Dönüşüm* adlı eserini Türkçe'ye çevirmiştir (Alan Yayıncılık, 1986; İletişim Yayınları, 2000).

İletişim Yayınları 283 • Araştırma-İnceleme Dizisi 53

ISBN-13: 978-975-470-508-9

© 1995 İletişim Yayıncılık A. Ş. / I. BASIM

1-10. Baskı 1995-2013, İstanbul

11. Baskı 2018, İstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç

KAPAK FOTOĞRAFI Ara Güler

UYGULAMA Suat Aysu

DÜZELTİ Meliha Öztoprak

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,  
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

AYŞE BUĞRA

# İktisatçılar ve İnsanlar

Bir Yöntem Çalışması





– “Bana öyle geliyor ki efendim siz, şeyleri -hem nesnelere hem de insan düşüncelerini kast ediyorum- bunların kendilerinden daha güçlü ve daha incedelikli sözcüklerle bir araya getirip birleştiriyorsunuz. Sözcükler yetersiz kalınca da, rakamlar, harfler, işaretlerle ... sanki çelik kablolarla birleştirir gibi.”

Filozof, gururlu bir gülümsemeyle:

– “Onlara mantık ve cebir derler” dedi. “Mükemmel bir biçimde sarıh denklemler, uygulandıkları düşünceler ve nesnelere ne olursa olsun, her zaman açık ve kesin.”

– “Bütün saygıyla birlikte efendim, bana öyle geliyor ki, böyle birleştirilen şeyler oracıkta ölüyorlar ve bu simgelerle sözcüklerden ayrılıyorlar, aynı çürüyüp düşen et gibi...”

MARGUERITE YOURCENAR  
*Comme l'eau qui coule.*



# İÇİNDEKİLER

|   |            |
|---|------------|
| <b>Giriş</b> .....  | <b>9</b>   |
| <b>İkinci Baskıya Giriş</b> .....   | <b>27</b>  |
| BÖLÜM 1   |            |
| <b>Ekonomiler ve Toplumlar</b> .....  | <b>45</b>  |
| Aristo Neden İktisada Önemli Bir Katkıda Bulunmadı?.....                          | <b>45</b>  |
| Bireyin Mülkü ve Mülk Sahibi Birey.....   | <b>61</b>  |
| Adam Smith ve Bilimsel İktisadın Doğuşu.....                                      | <b>88</b>  |
| Marx'ta Bireyci Toplum ve Yöntemsel Bireycilik.....                               | <b>104</b> |
| BÖLÜM 2   |            |
| <b>İktisadın İlk Yüzyılı</b> .....  | <b>115</b> |
| "Mantık Sistemi"nden "Siyasal İktisadın Tanımı"na.....                            | <b>120</b> |
| Siyasal İktisat Bilimi ve Bilimin Sınırları.....                                  | <b>134</b> |
| İktisadın İlk Krizi.....  | <b>149</b> |
| Zenginlik Biliminden Seçim Kuramına Doğru.....                                    | <b>168</b> |
| BÖLÜM 3   |            |
| <b>Korkulu Yıllarda Yöntem Tartışmaları</b> .....                                 | <b>181</b> |
| Mantıksal Pozitivizm ve Yöntemsel Monizm Tartışmaları.....                        | <b>182</b> |
| Hayek ve Bilimselciliğin Eleştirisi.....  | <b>195</b> |
| Popper, Yöntemsel Monizm ve Sosyal Bilimin İşlevi.....                            | <b>208</b> |
| BÖLÜM 4   |            |
| <b>Homo Oeconomicus'a Karşı Üç Liberal:<br/>Hutchison, Knight ve Keynes</b> ..... | <b>237</b> |
| Hutchison ve Knight: Bir Polemiğin Gizlediği Benzerlikler.....                    | <b>237</b> |
| Keynesgil Makro İktisadın Mikro Temelleri.....                                    | <b>255</b> |
| BÖLÜM 5   |            |
| <b>Keynes Sonrasında Ekonomik Rasyonalite</b> .....                               | <b>277</b> |
| Friedman'a Göre Pozitif İktisadın Yöntemi.....                                    | <b>277</b> |
| Meslektaşlarını Korkutan İki İktisatçı:<br>Leibenstein ve Simon.....              | <b>292</b> |

BÖLÜM 6

|   |            |
|---|------------|
| <b>Kriz ve Krize Tepkiler</b> .....               | <b>303</b> |
| Bilim Felsefesinde Kuhn ve Sonrası Dönem .....    | <b>303</b> |
| Kuhn'un Katkısı.....                              | <b>304</b> |
| Lakatos'un "Bilimsel Araştırma Programları" ..... | <b>315</b> |
| Feyerabend ve Anarşizmin Gerekliliği .....        | <b>324</b> |
| İktisadın Son Krizi .....                         | <b>334</b> |
| Restorasyon.....                                  | <b>337</b> |
| Restorasyonun Ötesinde Yeni Arayışlar .....       | <b>351</b> |
| SONUÇ YERİNE                                      |            |
| <b>Yeniden Ekonomiler ve Toplamlar</b> .....      | <b>377</b> |
| <b>Kaynakça</b> .....                             | <b>395</b> |
| <b>Dizin</b> .....                                | <b>403</b> |



## Giriş

İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lere kadar iktisatçılar yöntem sorunlarıyla fazla ilgilenmediler. Bununla birlikte, özellikle Kuzey Amerika'da, öğrencileriyle sıcak ilişkiler kurmaya önem veren iktisat hocalarının, İktisada Giriş derslerine doğrudan doğruya yöntem sorunlarını konu alan, oldukça ünlü bir fıkrayla başlamaları seyrek rastlanan bir şey değildi. Fıkra şu: Bir gemi kazasından sonra, bir kimyager, bir fizikçi ve bir iktisatçı birlikte ıssız bir adaya düşmüşler. Bu arada gemiden birkaç kutu konserve almayı da başarmışlar. Bir süre sonra karınları acımış ve yanlarında konserve kutularını açacak bir şey bulunmadığını farketmişler. Bunun üzerine, bu üç akıllı kişi, alıttıkları mantık yürütme süreçlerini kullanarak bir çözüm aramaya başlamışlar. “Kutuları ısıtalım” demiş kimyager, “böylece patlayarak açılmalarını sağlar, içindekileri toplarız.” Fizikçi ise: “Bence kayalara çarparak parçalamayı denemek daha iyi bir çözüm” demiş. Sonra, herhalde konu ekonomik yönü ağır basan bir konu olduğu için, son sözü iktisatçıya bırakmışlar. İktisatçı: “Sakin olalım” demiş, “varsayalım ki elimizde bir konserve açacağı var...”

İktisatçılar uzun yıllar kuramlarını ellerinde bir konserve açacağı olduğu varsayımına dayanarak geliştirdiler. Bu varsayımın gerçekdışı niteliğinin, dolayısıyla kuramlarla gerçek dünya arasındaki kopukluğun farkında olmadıkları söylenemez. Bu kopukluk iktisadın ortaya çıkışından beri yöntem tartışmalarına konu olmuştu. Ama kuramların gerçekten kopuk varsayımlar temelinde geliştirildiğinin farkında olan iktisatçılar, bu kuramlardan vazgeçmenin iktisadın gelişmesiyle ilgili olarak yaratabileceği sorunların daha çok farkındaydılar. Dolayısıyla, yöntem tartışmalarının yöntem alanında kalmasına, yapılan işi etkilememesine özellikle dikkat edildi. Ama belirli dönemlerde, yöntem sorunlarının disiplinin bütününe yayılıp genel bir sorgulamaya dönüşmesi engellenemedi. Bu dönemlerde “iktisadın krizi” belirgin bir tema olarak ortaya çıktı. Sözü edilen kriz, iktisatçıların araştırma konularını ve araçlarını seçerken, değişik kuramların geçerliliklerini tartışırken, araştırma sonuçlarını üreticilerin, tüketicilerin ve politikacıların kullanımına sunarken, hattâ sınıfa girip ders anlatırken karşılaştıkları sorunlarda kendini gösteren bir kriz. 1970’lerden beri, iktisadın böyle bir kriz dönemine girmiş olduğunu söyleyebiliriz. Diğer kriz dönemlerinde olduğu gibi, bu dönemde de, yöntemle ilgili konulara duyulan ilginin arttığını, yöntem tartışmalarının yoğunlaştığını görebiliyoruz.

Bu çalışma, dönemin özelliklerini yansıtan bir yöntem çalışması olarak planlandı. Ama birçok açıdan tipik bir yöntem kitabı değil. Çalışmanın tipik yöntem metinlerinden hangi noktalarda ayrıldığını tartışmaya geçmeden önce, yöntem kavramı üzerinde durmak yararlı olacak. Bir bilim dalının, bir disiplinin, örneğin iktisadın yöntemi denildiğinde, akla araştırmacıların ve uygulayıcıların kullandıkları teknikler bütünü gelebilir. Ama yöntem tartışmalarının kapsamına giren sorunlar bu tanıımı epeyce aşıyor. İktisat

bilgisinin niteliği, nasıl edinildiği ve nasıl kullanıldığıyla ilgili bütün sorunlar, bu bağlamda tartışılabilir sorunlar. Doğal olarak, iktisat bilgisinin temellerini ve kullanım biçimlerini, genelde bilginin temelleri ve bilgi kullanımıyla ilgili sorunlardan bağımsız olarak tartışmak çok güç. Bunun için de iktisadın yöntemi, “bilme yolları ve iktisat bilgisi” adı altında ele alınabilecek bütün konuları kapsayan bir alan olarak karşımıza çıkıyor. Tipik yöntem metinlerinde bulduğumuz, bu konuların ayrıntılı bir dökümü ve iktisatçıların bu konulara nasıl yaklaştıklarıyla ilgili tartışmalar. Bilgi edinme yolu olarak tümevarımın mı, tümdengelim mi kullanıldığı, kuram içinde varsayımların yeri, kuramın ana işlevi olarak tahminlerin mi, yoksa açıklamaların mı ön plana çıktığı, değer yargılarının kuramları etkileyip etkilemedikleri gibi konular, bu tartışmalarda ele alınan konuların en önemlileri. Genellikle bu tartışmalar, iktisadın belirli alanlarından, özellikle yöntem sorunlarının yoğunlaştığı refah iktisadı veya dış ticaret kuramlarından alınma örneklerle desteklenerek tamamlanırlar.

Ama konuya farklı vurgularla yaklaşmak da mümkün. Örneğin, iktisatçının bilgisinden çok, iktisatçının dünyaya bakışıyla ilgilenebiliriz. Daha doğrusu, iktisat bilgisinin niteliğine, iktisatçının dünyaya bakışını belirleyen unsurlardan yola çıkarak yaklaşabiliriz. Tarihin belirli bir döneminde, belirli bir sosyal ortamda, herhangi bir disiplinden birinin dünyaya bakışıyla, o döneme özgü inançlar, istekler ve kaygılar arasında bir ilişki olacağı açık. İktisadın ve iktisatçının özel durumunda iyice belirgin ve önemli olan bu ilişki, tek yönlü bir ilişki de değil. İktisat düşüncesi, yalnızca içinden kaynaklandığı toplumun inançları, değerleri ve kaygılarını yansıtmıyor, aynı zamanda bunların biçimlenişlerinde, insan davranışları ve kurumsal yapıları etkileyişlerinde de önemli bir rol oynuyor. Yani iktisatçı, varsayımlarını geliştirirken, topluma hakim olan dünyaya bakış bi-

çimlerinden etkileniyor, sonra da toplum üzerinde bu biçimlerin hakimiyetini pekiştirecek yönde bir etki yapıyor. Bu etki, kısmen, iktisat politikaları kanalıyla, kısmen de iktisatçının toplumun “kendini anlamasına” yaptığı katkı yoluyla gerçekleşiyor. Yukarıda değindiğimiz “gerçekçi olmayan varsayımlar” sorunu, iktisat düşüncesiyle iktisat düşüncesinin toplumsal çerçevesi arasındaki bu karşılıklı etkileşim bağlamında ele alınabilecek bir sorun. Sorunu bu bağlamda ele aldığımız zaman, gerçekçi olmayan varsayımların nereden kaynaklandıklarını, nasıl bir işlev gördüklerini ve bunlardan vazgeçmenin neden bu kadar güç olduğunu görebiliyoruz.

Çalışmamız, yöntem konusuna bu açıdan yaklaşıyor ve seçtiği yaklaşımla yalnızca iktisatçılar için yazılmış standart bir yöntem metninden farklı özellikler taşıyor. Bu farklılık, kendini ilk olarak tartışma çerçevesinin çizilişinde gösteriyor. Burada sözkonusu çerçeveyi, yalnızca iktisatçıların ilgilendikleri konuları nasıl ele aldıklarını kapsayacak biçimde değil, bu konuların nasıl tanımlandığını da kapsayacak biçimde çiziyoruz. İktisatçıların işlerini yaptıklarının yanı sıra, yaptıkları da, yani iktisadın konusu ve tanımı da gündeme geliyor. İktisadın tanımı bir veri olmaktan çıkıp üzerinde düşünülen bir konu olmaya başlayınca da, birey, ekonomi ve toplum arasındaki ilişkiden söz etmek durumunda kalıyoruz. Bu noktada iktisadı artık “ekonomi bilgisi” olarak değil, birey, ekonomi ve toplum arasındaki ilişkinin belirli bir algılanışı olarak ele alıyoruz.

Disiplinin temel varsayımı, yani iktisatçıların sahip olduklarını varsaydıkları konserve açacağıнын niteliği, bu algılanış biçimini yansıtıyor. Konserve açacağı, insan davranışlarıyla ve bu davranışların ekonomi ve toplum düzeyinde yolaçtıkları sonuçlarla ilgili. Yani disiplin, iktisatçıların insanlarla ilgili görüşleri üzerinde duruyor. Dolayısıyla

yöntem tartışmalarında ele alınan temaların hepsi, bir ana temaya, iktisatçının insan anlayışının oluşturduğu temaya bağlı olarak ortaya çıkıyorlar. Çalışmamız adını bu fikirden alıyor ve fikir doğrultusunda diğer yöntem çalışmalarından farklı bir yol izliyor. Bu çalışmada, çeşitli yöntem sorunlarının bir dökümünü yapıp, bunları tek tek ele alacak yerde, yöntem konusuna sözünü ettiğimiz tema çerçevesinde yaklaşıyor ve bu temanın iktisadi düşünce tarihi içindeki önemli yöntem tartışmalarında nasıl ortaya çıktığına kronolojik olarak bakıyoruz.

İktisadın sosyal düşüncenin bütünden ayrılmış, özerk bir disiplin haline gelmesinin önkoşulu, toplumun bütününden ayrılmış bir ekonomi alanının kavramsallaştırılabilmesi. Yani, iktisadın kendini tanımlayabilmesi için, önce ele aldığı sorunların içinde yer aldığı alan olarak ekonomiyi tanımlaması gerekiyor. Ekonominin üretim, bölüşüm ve tüketim faaliyetlerinin bütünü olarak tanımlanması bunun için yeterli değil. Sosyal doku içinde bu faaliyetlerin ayrıştırılabilmeleri, bu faaliyetler içinde girilen ilişkilere özel kavramlar ve kuramlarla yaklaşılabilmesi için bir adım daha atılması gerekli. Daha doğrusu, 18. yüzyılın sonunda, sosyal düşüncenin henüz farklı disiplinlere bölünmemiş bir bütün oluşturduğu dönemde, bölünmenin sağlanabilmesi için bu adımın atılması mutlaka gerekliydi. Özerk bir iktisat disiplini içinde sözünü ettiğimiz kavram ve kuramların iyice yerleştiği ve geliştiği günümüzde, bunlara dayanarak iktisadı tanımlamak mümkün olabilir. Hattâ enterdisipliner bir yaklaşımın, iktisadın mutlaka siyaset biliminin, sosyoloji ve antropolojinin kaynaklarından yararlanması gerektiği inancının benimsenmesi bile, iktisadın ayrı bir kişiliği olabileceği görüşüne ters düşmek durumunda değil. Bugün, “iktisat, iktisatçıların yaptığı işe verilen addır” diyebiliriz ve işin diğer sosyal bilim dallarıyla ortaklaşa girilen araştır-

malar içinde mi, yoksa bağımsız olarak mı yürütülmesinin daha iyi olacağını tartışabiliriz. Ama bu noktaya gelmeden önce, işin çerçevesinin çizilmesini ve iş aletlerinin geliştirilmesini içeren bir süreçten geçilmesi gerekiyordu.

Söz konusu işin ve iş aletlerinin niteliğini yakalayabilmek için iktisada baktığımızda, farklı alanlarda kullanılan sayısız farklı kuramla karşılaşırız. Ama aynı zamanda da, bu kuramların, bir genel kuramın temel özelliklerini paylaştıklarını ve böylece bir bütünün parçaları olarak ortaya çıktıklarını görebiliyoruz. İktisatçılar her alanda bu genel kuramdan kaynaklanan problemleri çözüyorlar. Bunların, fiyat mekanizması yoluyla dengeye gelen piyasalarla ilgili maksimizasyon ve minimizasyon problemleri olduklarını söyleyebiliriz.

İktisatçının yaptığı işi tanımlayan bu problemlere kaynaklık eden genel kuram, ekonomik davranışları genelde insan davranışlarından ayıran bir varsayım temelinde duruyor. Bu varsayıma göre, her toplumda ve her dönemde, ekonomik faaliyetleri yönlendiren kişisel çıkar dürtüsüdür. Yani ekonomik faaliyetlerinde insan kişisel çıkar dürtüsüyle hareket eder. 19. yüzyılın sonuna kadar iktisat zenginlik olgusuyla, bireylerin ve ulusların zenginliğiyle ilgili bir disiplin olarak düşünülmüş. Bu bağlamda da, varsayımın içerdiği kişisel çıkar kavramı maddi çıkarla özdeşleştirilmiş. 19. yüzyılın sonunda, nesnel emek değer kuramı yerini öznel fayda kuramına bırakırken, iktisat yalnızca maddi zenginlikle ilgili bir disiplin olmaktan çıkarak, genel bir seçim kuramı (theory of choice) haline gelmiş. Ama bu, disiplinin temel özelliğini, yani veri olarak alınan amaçlarla bu amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlar arasındaki ilişkiyi bencil bireyin davranışları temelinde inceleyen bir kuramlar ve yöntemler bütünü olma özelliğini, ortadan kaldırmamış. Rasyonel oluşu, faaliyetlerinde en çok kârı veya faydayı

sağlamak üzere en uygun araçları seçmekten başka bir şey düşünmemesine, başka bir şeyden etkilenmemesine bağlı olan rasyonel ekonomik birey tipi, *homo oeconomicus*, disiplinin merkezindeki yerini korumuş. İktisatçıların yukarıda tanımladığımız biçimiyle işlerini yapabilmelerini, yani fiyat mekanizması yoluyla dengeye gelen piyasalarla ilgili maksimizasyon ve minimizasyon problemleri çözebilmelerini sağlayan, insanların rasyonel davrandıklarını öne süren ve rasyonel davranışları *homo oeconomicus*'un davranışlarıyla özdeşleştiren bu varsayım.

Biz bu çalışmada, bu varsayımın ancak kurumları ve değerleriyle bir piyasa toplumu içinden kaynaklanabileceği fikrinden yola çıkıyoruz. Dolayısıyla çalışmanın çerçevesini çizerken, bu fikrin gelişmesine katkıda bulunmuş yazarların, özellikle Karl Polanyi'nin ve L. Dumont'un görüşlerinden büyük ölçüde yararlanıyoruz. Bu yazarların çalışmalarında öne sürüldüğü gibi, iktisadın temelindeki davranışsal varsayım, insanı piyasa ilişkileri içinde ele alıyor ve ekonomiyi bu ilişkilerden oluşan bir alan olarak tanımlıyor. Burada ekonomi, piyasaya indirgenerek algılanıyor ve toplumun bütününden böyle ayrıştırılıyor. Piyasa, insanların alışveriş amacıyla biraraya geldikleri yer demek. Sosyal statüleri, dinî ve sosyal görüşleri, birbirlerine duydukları sevgi veya nefret hiç önemli değil. Aralarındaki bağ, değiş tokuş ettikleri nesnelere aracılığıyla kuruluyor. Önemli olan, birbirlerinden alıp birbirlerine verecekleri şeyler. Yani piyasa, insanların, kim olduklarından bağımsız olarak, herhangi bir kurumsal zorlamanın dışında, kendi özgür iradeleriyle karşı karşıya geldikleri bir yer. Amaç, yalnızca değişimden kişisel bir yarar sağlamak ve taraflar bu ilişkinin kendilerine bir yarar sağladığını düşündükleri ölçüde piyasa ilişkilerini sürdürüyorlar.

Birçok değişik toplumda, yer yer, bu tür karşılaşmalara,

bu tür ilişkilere rastlanıyor. Piyasa ekonomisi ise, piyasa toplumuna özgü bir şey. Burada, ekonomik faaliyetin tamamı, toplumsal müdahaleden bağımsız, denetime tabi olmayan piyasalar tarafından gerçekleştiriliyor. Giderek, emek, toprak ve sermaye, temel üretim araçları, serbest piyasalarda mübadele ediliyor ve değerleri serbest piyasalarda belirleniyor. Toplumsal amaçlar ve ilkeler, kültürel normlar, siyasal kaygılar, kimin ne üretip ne tüketeceğini, malların hangi koşullarda satılacağını belirlemede etkisizleştiriyorlar. Ekonomik ilişkilerin, piyasa ilişkileriyle, özgür bireylerin kişisel çıkar sağlamak amacıyla girdikleri ilişkilerle özdeşleşmesi böyle bir toplumda gerçekleşiyor.

Tarihte bu modelin özelliklerini tam olarak taşıyan bir toplumun varolup olmadığı tartışılabilir bir konu. Ama Batı Avrupa’da piyasaların yaygınlaşp, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda ekonomiye hakim olmaları, bu modelin evrensel bir gerçekliği olduğu inancının benimsenmesine yol açmış. Evrensel uygulanabilirliği olan bir iktisat kuramının varlığına duyulan inancı açıklayan da, aynı tarihsel süreç. Temel davranış ilkesi olarak kişisel çıkar dürtüsünün kaynakları ve işlevi, sözkonusu tarihsel süreçten ve onun bir parçasını oluşturan düşünce akımlarından yola çıkarak incelenebilecek bir konu.

Bu incelemeyi yönlendiren soru, “İktisatçılar neden kişisel çıkar dürtüsünü temel davranış ilkesi olarak kabul etmişlerdi?” sorusu. Biz bu soruya cevap vermeye çalışırken, Adam Smith’in çalışmalarını büyük ölçüde etkilediklerini düşündüğümüz iki amaçtan yola çıkıyoruz. Bu amaçlardan birine, Smith’in “bilimsel” amacı, diğerine “siyasal-ahlâki” amacı adını verebileceğimizi düşündük. Bunların ikisi de, Batı’da piyasa toplumunun geliştiği dönemin inanç ve ideallerini yansıtan amaçlar. Bilimsel amaç, toplumun, araştırmacının öznel değerlerinden bağımsız bir biçimde, akılcı yön-



temlerle, doğa bilimlerinin nesnelere gibi evrensel açıklayıcı ilkeler yardımıyla incelenebileceği inancını yansıtıyor. Bu inanç, hem doğa bilimlerinin kullandıkları yöntemlerle ilgili bir anlayışı, hem de bu çok etkileyici sonuçlar vermiş yöntemlerin sosyal düşünceye uygulanabilecekleri fikrini içeriyor. İnsanların yukarıda tanımladığımız biçimde rasyonel davrandıkları varsayımı, ekonominin rasyonel yöntemlerle, “bilimsel” olarak açıklanabileceği fikrinin temelini oluşturuyor.

Siyasal-ahlâki amaç ise, piyasa ilişkilerinin özelliklerini yansıtan bir toplum idealine bağlı olarak tanımlanabiliyor. İnsanların piyasada hiçbir dış zorlamaya bağlı olmadan biraraya geldiklerini, toplumsal konum farklarından, bu farklardan kaynaklanan sosyal güç eşitsizliklerinden arınmış bir ilişkiye girdiklerinden sözettik. Ekonomik faaliyetin serbest piyasalar tarafından yönlendirildiği bir ekonomik sistem de, aynı doğrultuda, özgür ve eşit bir sistem olarak algılanabiliyor. Denge kavramının iktisat içinde taşıdığı öneme yansıyan “kendiliğinden düzen” fikri, bu tür bir algılamamanın sonucu olarak ortaya çıkıyor. Kimsenin iyi niyetine bağlı olmadan, insanın insan üzerinde güç kullanmasına gerek kalmadan, ihtiyaçların karşılanmasını sağlayabilen, dolayısıyla öznel, keyfi uygulamaları dışlayan bir kendiliğinden düzen fikrinin çekiciliği, böyle bir düzenin kavramsallaştırılmasında kullanılan kişisel çıkar dürtüsü varsayımının iktisat açısından taşıdığı önemi açıklayan ikinci unsur.

Bu çalışmada, sözünü ettiğimiz iki amacın, farklı dönemlerde farklı ağırlıklar taşıyarak iktisatçıların yöntem konusuna yaklaşımlarını belirlemiş olduklarını göstermeye çalışıyoruz. Ama bu yaklaşımlarda gözlemlenen bir özellik daha var. Bu, iktisatçıların çoğunun, kuramlarının temelindeki varsayımın sınırlarını aşma gereğini duymalarıyla ilgili.